
KÉRDÉSEK ÉS VÁLASZOK

KRÚDY GYULA PÁLYAKEZDÉSE (I.)*

BORI IMRE

AZ ELSŐ HÚSZ ESZTENDŐ

Krúdy Gyula első húsz esztendejének története a csodagyereké, a koraérettségé. Tele van szokatlan, rendhagyó mozzanattal — mintha valóban „sokat élni” rendeltetett volna számára. Már világra jött is „szabálytalan”, a kor konvencióival dacoló volt. 1878. október 21-én született Nyíregyházán, szerelemgyerekként. Anyja a Krúdy-család cselelőánya volt, apja, a nemesi származású fiatal ügyvéd, csak keresztapaként van bejegyezve az anyakönyvbe. S valóban, mintha a szerelem csilagképében született volna: a „szerelem” prózaírójává lett, mint volt évszázadokkal előtte Balassi Bálint a „szerelem” költője. Családi öröke ez: nagyapja, aki a tizenhat éves Radics Máriát vette feleségül a szabadságharc idején, huszonöt esztendei házasság utána csapodárság vádjával homlokán költözik el feleségétől, s köt majd halála előtt házvezetőnőjével újabb házasságot. Aztán ott volt a nagybácsi, Krúdy Kálmán, akinek „csúnytevéseit” egy Mikszáth Kálmán is méltónak tartotta megörökíteni — gáláns szerelmi kalandjai miatt, holott egy halálzászlóalj parancsnoka volt a szabadságharcban.

Nem mindennapi légkörben nevelkedett tehát a koraérett gyermek, Krúdy Gyula. Nemcsak ő álmódott legendákat, legendák vették körül magát is, életrajzírói örömére. Ötéves korában indul iskolába, majd előbb Szatmárra, onnan pedig Podolinba kerül, nagydiákként pedig ismét szülővárosi gimnáziumában tanul. Nemcsak koraérett gyermek, koraérett író is Krúdy Gyula. Tizenöt éves korában, 1892. október 30-án már nyomtatásban jelenik meg novellája, amit gyors egymásutánban még nyolc írása követ. Nem tanul, ír! Érettségiéig több mint kétszáz novellát ír, közben diákújságokat ad ki (*Nagy Dob; Gimnáziumi Híradó*), 1892—93-ban pedig megszervezi a Nyíregyházi Sajtóirodát, hogy hírekkel lássa

* Egy kismonográfia első fejezetei.

el a fővárosi lapokat. Tizenhétéves, amikor a tuzséri hipnózis-tragédiáról írott tudósításait átveszi a kor európai sajtója is. Ezek az írások már nem légből kapott „tudósítások” voltak. Krúdy a helyszínen van, s ott írja a Versecről Nyíregyházára került kútfúrómesternek, Neukomm Ferencnek tragikus kimenetelű hipnózis-kísérletével kapcsolatos híradásait, minthogy a verseci hipnotizőr médiuma, a 22 éves Salamon Ella, a mutatvány közben meghalt. Ugyanebben az esztendőben már névjegye is van: „Legifjabb Krúdy Gyula, az *Orsova* című hetilap szépirodalmi munkatársa”. Csoda-e, ha a még gimnazistát öreg bohémek fogadják társaságukba, s hogy tizenhét éves, amikor első párbját vívja? „Hírlap-írónak szoktem el a szülői háztól, vidéki színésznőbe bolondultam, boldog voltam, művész voltam, ittam, mulattam, szerettem, nem is tudom, hogy mi történt velem? . . .” Így foglalja össze ifjúkori eseményeit 1913-as önéletrajzában. Valószínűleg nem túlzás az sem, amit 50-ik karácsony című cikkében ír: „A nők közül abban az időben azokat az angyali lényeket szerettem, akiknek nem nagyon kellett udvarolni. Miután elég izmos fiú voltam: már kora ifjúságomban is földhöz terítettem mázás szakácsnéket, hogy hódolatomról biztosítsam őket. Szerettem ligetekben, nádasokban, árokpартokon meghúzódni, mint valamely betyárnövendék, s parasztmenyecskéket, a Nyírben még akkor gyakori vándor cigány-nőket haramia módjára rohamoztam meg. Holdvilágos éjeken idegen udvarokba másztam be. Többen csodálkoztak, hogy nem vertek agyon . . .” A gimnáziumi tanulmányok tehát nem lelkesítik, Debrecenből kell hazahozni, érettségizzen legalább, mert elszökött s beállt újság-írónak. Érettségi után nem lehetett Nyíregyházán tartani, apai áldás nélkül költözött előbb Debrecenbe, onnan Nagyváradra, 1896-ban pedig véglegesen Budapestre, s talált szállást a Gyöngytyúk utcában. Két év múlva már jegyben jár Spiegler Bogdán Bellával, s még a XIX. században, pontosan 1899. december 27-én összekelnek.

Írói mérlege félezer elbeszélés, hét, lapokban megjelent kisregény, s két könyv, de ezekhez kell számítanunk még *A víg ember bús meséi* című elbeszéléskötetét (1900) és *Az aranybánya* című regényét (1901) is. Páratlan bőségről van tehát szó. Barta András becslése szerint a kezdő Krúdy 1905-ig közel ezer elbeszélést írt, felét összes elbeszélésének, jól érzékelhető tehát, hogy milyen írói szenvedély lobogott írónkban, s hogy valóban csak írónak készült, semmi másnak, mint vallotta. Igaz, a szigorúbb mérlegelés e roppant termésnek csupán elenyésző hányadát, alig másfél száz írást, méltányolja, újraközlésre pedig még ennél is kevesebbet érdemesít, a kutató figyelem azonban meg nem kerülheti a gyermek és ifjú Krúdy munkásságát; az „író”, a tízes években delelőjére jutó művész már ezekben a művekben is jelt ad magáról. De fontos adalékokat találunk a modern magyar irodalom hőskorszaka jellegének a felismeréséhez is: az ifjú Krúdyval a századvég művész- és művészeteszménye mutatja meg magát.

A művész és a bohém alakjának összeolvadása a múlt század nyolcvanas éveiben már egyértelmű volt Magyarországon is. Krúdy Gyula tehát már örökségként kapta, s a tizenöt éves írogató és kocsmázó gyerekmber valójában az akkor „modernnek” tartott művészi életformával ismerkedett — anélkül természetesen, hogy közelebbi köze lett volna a nagy francia mintaképek bohémiájához. Aligha kereshetünk tehát „filozófiát” a bort, életet ízlelgető ifjú „művészi” életvitelében, amelytől nem szakad el később sem. Nincs már szó az ő esetében biztos polgári egzisztenciáról — enyhén szólva kétesnek kell neveznünk azt a létformát, amelyet már Nyíregyházán, később Debrecenben és Nagyváradon megismert, s amelyet Budapesten tökélyre emelt. Parlagi bohémia volt öreg mestereié és az övé is, elsősorban csak „józanaltan élet”, ahogy a húszas években *Ady Endre éjszakái* című művében mondja. Más lejátszódhattott-e a nyíregyházi Európától a Morgóig vagy Betyárig az egykori huszonnégy kocsmá valamelyikében? Vagy a „debreceni kenyérpiac laci-konyhás szagában”, illetve a váradi bodegában, ahonnan egyenes út vezetett Pest és Buda éjszakai életébe, kocsmáiba és barátságos házaiba. Nehéz határvonalat húzni a divatos és a művészeknek abban az időben szinte kijáró mámort kereső gesztusok és az ihletigény között, amit talán némi túlzással akár életigénynak is nevezhetünk. Krúdy (s nemcsak a fiatal) leírása mind a kettőt megidézi: „Az üveg első negyedében muladozni kezdenek mindazok a szomorúságok, amelyek a borosembert üldözőbe szokták venni az utcákon és tereken, mindaddig, amíg a gyalúforgácsos házhoz elérkezik. És a kellő rím, a hímes szó, az aranypengésű kifejezés, a csodálatos hang, amely a kelletlen utcákon, a fennhéjázó járókelők között, pávák módjára lépdelő úrhölgyek büszke cipő-sarkai mögött nem jutott eszébe a költőnek: most könnyedén előjön gazdája hívására, mintha az ama Fauszt doktor parancsának engedelmeskedne...” (*Ady Endre éjszakái*) A polgár-művész szövetsége volt ez élni és írni a mámorral, mit bor, szerelem, kábítószer tudott adni a kor gyermekeinek. S Krúdy Gyula is ennek a válságos kornak a fia volt. Nyíregyházán vagy Debrecenben talán még maga a „nagy” élet a bohém éjszakázás, később valószínűleg élet-pótlékká minősült át: az igazi életfények helyett az orfeum műfényeit jelentette, az illúziókat.

Mert már az egészen fiatal Krúdy Gyula is dezilluzionista volt: korán megtanulta, hogy a nagy mámorokat égő csömör követi. Debreceni hónapjaiban többször is megírta a bohémeket gyöttrő váltólázról a valómását, Egy lump vallomásai és Egy rossz fiú naplójából című írásaiban. S erről vallott az *Ady Endre éjszakái* című könyvében is. Az „icce első fertályában” — írja itt — „dehogy is reszket a kéz az álmatlanságtól, dehogy is ég a szemhéj az álmatlanul töltött éjszakától, dehogy is érezni a testben azokat az értelmetlen zsibbadásokat, amelyek a boros embert felébredéskor szokták meglepni, amikor is darab ideig úgy érzi magát, mintha az éjszakát béleletlen deszkakoporsóban töltötte volna...” Sze-

líd kivadulásként indult kocsmázás, bohémkedés alakul át gyorsan elidegenüléssé — amikor irodalomról van szó. Nyilván voltak sátánkodó felhangjai is ennek a bohémiségnek. Egy koraérett gyermek mutogatta az erejét és játszott a bohémiség szituációja előírta szerepeket. Hasznát azonban a művész látta, pótolva, mit az ember elvesztett. A hang, amit annyira „krúdyasnak” tudunk, ebben a korai szerepjátásban formálódik:

„Hová tűnt jövőm, hová tűntek azok a remények, melyeket magammal vittem akkor, amikor nekiindultam a világnak, amikor elmentem a szülei házból egy fényes jövő képével szívemben? ... Hol vannak? Eltűntek, mint a pezsgő mámor, s csak a fagyos, hidegítő józanság maradt utána ... Ah, csak otthon lehetnék mostan. Hazavágyom szívemből, haza, ahol csak boldogság van, s szelíd örömök, olyanok, melyek nem hozzák erősebb rezgésbe a szív húrjait ... Milyen szép lehet otthon az ősz. A méla napsugár enyhén csillan meg az ősziiesen tiszta októberi levegőben. Hosszan úszik a pókfonal s csend, józan nyugalom van az egész tájon ...”

1895-ben írta ezt a Levél haza című tárcájában, mutatva, hogy a lírai evokáció már ekkor a sajátja, 1898-ban pedig már hibátlanul tudja megszólaltatni az *Ifjúság* című kötetéhez írott bevezetésében:

„Virágosak a fák, az akác kibontotta virágait, az orgona meg minden illatát felém küldi: érzem még egyszer, hogy milyenek voltak azok a sóhajtasok, amikből történeteket szőttem, hogy milyenek voltak azok az álmok, az első, a kikeletiek. Rosszul kövezett az utca, a házak se nagyok, de alattuk fehér ruhás lányok haladnak nevetgélve; egy gyerek csigát űz ostorával, a kék végtelenben fecskék cikáznak ...”

Ha az anekdotát, amely Krúdy művész-világát oly sokáig uralta, közvetlenül kapcsolhatjuk az asztaltársaságokban üldögélő író „szituációjához”, az „igazi”, a „krúdyas” novellaformát, amelyet modernnek is tudunk, ebből a fentebb is idézett, líraiságot hordozó, s mi több: elidegenült írói közelítésmódból eredeztethetjük. Azokról az írásköről van szó, amelyekről maga mondta, hogy nem többek, „mint egy könnyű sóhajtas vagy valami álombéli hang, ami még a szívünkben cseng, ha felébredtünk, és nótával virágosodik ki a szájunk”. (Bevezetés az *Ifjúság* c. kötethez) A történet kiszorulása a novellából Krúdynál tehát korán, már kezdő író korában megkezdődött, ám több mint egy évtizedig tart majd a folyamat, amelynek eredményeként a tízes években maradéktalanul vállalni is meri majd ezt a századvégen még nagyon is szabálytalan, alaktalannak tartott novellatípust, amelynek szinte nincs cselekménye, csak hangulata, s ez a hangulat legtöbbször „dekadens”, ahogy nevezték. A közvetlen ábrázolás ideje már elmúlt a magyar irodalomban is: Krúdy igazán a századforduló idején már hangulat- és lelki szeszációkat tud megörökíteni. Nem véletlen, hogy az 1890-es évek derekán írott novelláiban olyan gyakoriak a fejezetkezdő hívószavak, s mintha

csak Reviczky Gyula tételét akarná igazolni, az ő novellái szerint is a világ csak hangulat. Ennek a burkában láthatók hősei, akiket nem siet „leírni”, s lelküket nem akarja elemezni, hiszen csak lelki-hangulati „kisugárzásukat” fogja fel, és ez a kisugárzás a novellákban sajátosan „krúdyas” mélabúvá sűrűsödik, mintha egy pointillista író látnánk munka közben. Ezt hívta elő a fiatalon is már emlékező írói magatartás éppen úgy, mint ösztönös, alkati vonzódása a nem-élet képeihez — ezeket pedig a századvég magyar társadalmi élete gomba módra szaporította. Figyeljük akár az első írói évek termésében a férfi—nő viszonyról szóló novellákat, amelyekben asszonyokat ragadnak el férjük mellől szerelmi szélhámosok, vagy szerelmes lányok várják reménytelenül udvarlójukat, akár az első úgynevezett dzsentri-novellákat, amelyekben a hősöknek egy tulajdonságuk van csak, hogy különcök, lelki szegénységükben szürkék különben, s kitetszik, hogy Krúdy Gyula művészetében az „élet” kérdése időszerűsödik, s kap erős nyomatékot. Ennek az „élet,—kérdésnek a szemszögéből akarja nézni „hétszilvafás uraink” világát, de az akkor modern polgári-városi életet is, amelynek egyik művészi felfedezője. Már 1894-ben megírja a Dal arról a bizonyos szőke művésznőről című novelláját, amelyben megjelenik a jellegzetes dilemma: a művésznőnek választania kell, a „milliók vagy a józsefvárosi házak felé vezető” utak között, valójában a prostituálódás formái között. Írónk ekkor azonban még nem moralista, csak merengő életfigyelő, akinek életkedve szüntelenül versenyre kel tomboló írókedvével.

BUDA ÉS PEST MODERN ÉLETÉNEK FELFEDEZŐJE

Budapest világában nyilván otthon érezte magát nyomban felköltözése után. Földrajzát sem lehetett nehéz megtanulni, hiszen a század végén még nem védte le vidékiességét maradéktalanul, az utcák kedélye az ismert nyíregyházi, debreceni vagy váradi hangulatokra emlékeztethette. Nehezebb lehetett ember-vegetációjának megismerése — a vadéki patriarkalizmushoz hasonlult szemnek hozzá kellett szoknia az életnek nemcsak sebesebb iramához, hanem ahhoz is, hogy az élet káprázataival meg nem elégedve szüntelenül a látszatok mögötti valóságos valóságra figyeljen. „Polgári” világ volt akkoriban már a budapesti — ha másban nem, a feszülő ellentmondásokban, a valóság problematikussá váltának megjelenésében már utolérni látszott a nyugat-európai polgári alakulásfolyamatokat. Ami ebben az életben patológikus jellegű vitalitás volt, az már európai szintű s „modern” volt. Nem véletlen, hogy a szecessziós ízlés ugyanabban az időben indázta be Budapest házainak falát és az emberek lelkét, amikor Bécsben, Párizsban vagy Madridban.

Krúdy Gyula első nagyobb lélegzetű, művészi indulatokkal teli beszámolója pesti tanulóéveiről *Az aranybánya* című regénye (1901) volt,

amelyet majd a tizes évekbeli regények sora követ. Mintha ifjúkori olvasmányai erre a regényre készítették volna fel, elsősorban Zola, akinek műveit gimnazistaként olvasta és ünnepelte az *Orsovában*, mondván, hogy „Zola nem erkölcstelen, csak nagyon hű az igazsághoz”. Krúdy már „polgári” írónak készült, s Budapest századvégi életében könnyen ráismert tehát a Zola regényeiben először látott jelenségekre, hiszen a nagyvárosi Budapest rendre reprodukálta az életben a „polgárit”, a kapitalizmus jellemzőit az ember magán- és társadalmi életében. Aztán szeme előtt volt Jókai műve, a *Tégy jót* 1895-ből, amelynek hatásával feltétlenül számolnunk kell. Ha van mű, amelyhez közvetlenül kapcsolható *Az aranybánya*, az kétségtelenül Jókai akkor visszhangtalan-ságba vesző regénye. „Nincs már nagyravágyás: csak stréberség; nincs már hazaszeretet: csak politika; nincs már remény: csak intrika; az antik ideál mind stereotípozva kapható: eredetije a múzeumban...” Ezek a Jókai-regény szavai, s ha hozzájuk kapcsoljuk még a város romboló hatásáról mondottakat („— De hát lehet egy fővárosi üzérnek, egy sportsmannek a felesége valamiféle őrangyal? mehet vele az asszonya a börzére, a kaszinóba, a titkos comptoirokba, a bettinghouse-ba, hogy veszélyes kockázatok, hazárdjátékok, örült fogadások, szédelgő vállalatok elől visszatartsa?...”), akkor látjuk Krúdy regényének mind életbeli, mind pedig irodalmi forrásait. Annál is inkább, mert egy „szédelgő vállalat” alapítása és bukása áll Krúdy első nagy ambícióval készült művének cselekmény-tengelyében is. Ne zavarjon azonban bennünket, hogy ugyanakkor a lelkes Turgenyev-olvasó is hírt ad magáról: az „apák és fiúk” problematika egyértelműen megszólal ebben a műben, s mintegy bizonyítja, hogy az ifjú, a huszadik évét alig átlépő írónak milyen tiszteletreméltó társadalmi élményei és ismeretei voltak. Művészi erővel ugyan még nem győzte, társadalmi ismeretei azonban már írói „kisujjában” voltak: amit a századfordulóig megtanult a magyar társadalmi életről, abból él majd évtizedeken át. Nem lehet tehát felületesen megítélni *Az aranybányát*. Igaz, tele van művészi következetlenséggel, a nagy regénykompozícióban első ízben próbát tevő kezdőnek a hibáival, s még nincs kellő írói bátorsága vállalni a cselekmény nélküli, az akkori fogalmak szerint alakatlan regényformát sem. Még nem tudta, hogy a világról, amelyről írni akar, már nem lehet úgy írni, ahogy mintaképei írtak a polgárság hőskoráról. Történést történésre halmoz tehát, hősök között dúskál, s ilyen módon mintegy erőszakkal akarja benépesíteni a regény-teret cselekvő hősökkel és eseményekkel. Holott hősei már nem igazi hősök, s a történetek sem valódi események. Pedig látszólag soha nem volt pezsgőbb az élet, mint akkoriban:

„Az ifjú Budapest nagy, szellős körútjaival, egyenes, széles avenüivel egy világáros komolyságával és applombjával él; korán ébred, és sohasem alszik, mert az élet rövid, és a napsugarat helyettesíti a villamos láng. És aludni nem is lehetne, mert mindig történik valami. Hol? Az

utcán, a kávéházban, a börzén, a képviselőházban. A levegőben nyüzsgő az élet, és mindenki úgy képzei, hogy a szerencse és a pénz az utcán hever, csak le kell hajolni érte és fel kell emelni. Amely szerencsét mindenki keresi és hajszoja...”

Íme az életközeg, amely jellemekké és sorsokká sűrűsödik a regényben. Már nem hősök alakítják a világot, a világ alakítja őket, hiszen determináltságuk végletes: követniük kell csillagukat kergetve a szerencsét és a pénzt, stílusosan, nem szolidaritással, kereskedői tisztességgel, becsületes munkával, hanem uzsorakölcsönrel, üzleti csalással, szédélgetéssel, színleléssel. A kapitalizálódás velejárói ezek a negatív előjelű „erények”: az író szeme előtt a partriarkális magyar társadalom ropog eresztékeiben, s a fiatal Krúdy látja, hogyan szabadulnak fel erőik és ösztönök az élet és az emberek lelkének mélyéből. A századvég világában ugyanis már nem volt mód parancsolni a kiszabadult szellemnek. A kor hőse is éppen ezért az, aki következetesen végigjárja útját. Ezt a hősalakot azonban írónk még nem tudja egyetlen egyéniségben láttatni, különösképpen, hogy történeti távlatban is szemlélődni akar. A regénybeli Valter Franciska két férje, Szentvinczey János és Csobánc Péter, együttesen képviselik tehát. Szentvinczey a hazafias érzelmeket váltja aprópénzre, mert a szabadságharc leverése után ennek volt konjunktúrája, s ő egy honvédtábornok fia. Érdekházassággal tetézi üzelmait, s a pénz birtokában előbb a tőzsdén kezd játszani, azután uzsorakölcsönökre tér át. Csobánc Péter pedig már részvénytársaságot alapít egy aranybánya kiaknázására, s politikai hitvallásának áruba bocstásától sem riad vissza. „Gazdagnak lenni!” — ez a kor jelszava, mert „pénzért meg lehet venni mindent, és pénzért eladni lehet mindent”. Olyan regényírói feladattal találta magát szemben tehát a fiatal író, mellyel nemcsak ő, az egész magyar regényirodalom nem tudott megbirkózni. Máig hiányzik ennek a kornak mélyenszántó, emberi sorsokkal érzékelhetővé tett elemzése. Krúdy is a valóban lényegeset és jellemzőt Szentvinczey Lászlóval, kedvelt hősével, mondatja el egy értekező betétben. Itt olvassuk: „Az új Magyarország Széchenyi Istvánja Paprika-Schlézinger vagy Bagi, az aranyparaszt. Az ő elveik érvényesülnek a gazdasági és politikai életben; és a régi Magyarország vezérlo alakjainak utódai csöndes búsongással ülnek falusi kastélyaikban vagy a kaszinó bőrfoteljeiben; — vagy mi természetesebb, versenyre kelnek Paprika-Schlézingerrel és Bagival...” Jobban ismerte, mint ábrázolta világát, elmondani többet tudott róla, mint amennyit bemutatott „regényes” módon. Ismerete sajátos, a nyugat-európai tőkés fejlődéstől különböző vonásait is. „Az új Magyarország — olvassuk a regényben — konzervatívabb a réginél, és vállalkozóbb, merészebb a New York-i kalmárnál.”

Palettáján a dickensi színek a leghozzáférhetőbbek. Egy Kácsér Frici és egy Barker alakja bizonyítja ezt. Ők azok, akiket a pénz utáni éhség emberségüktől megfosztott, s akik egy amoralizmus szélsőséges esetét

képviselik. Zola naturalizmusának halványabb színeit látjuk, míg Jókaiét szinte teljes ragyogásában. Szentvinczey László alakját ezekkel festette. S Jókaira emlékeztet e hős pozitív utópiája is. A fiatal mérnök elhagyja a bűnben élő fővárost, és csertőházán húzódik meg anyjával és veszi feleségül Bellát, ezt a vidéki Csipkerózsikát. De egészen Jókai módján képzelte el Liszka történetét is, befejezni azonban már a naturalisták példaképét követve tudta csak: Liszka a „stréber” Csobánc Péter szeretője lesz — méltó párja a kor hősének az élet élésében és vitelében. „Modern regényhősnőnek” nevezi az író is a regény tizenkettedik fejezetének első mondatában. Az ilyen hősnő természetesen szegénységbe születik, gyermekora is nélkülözések közepette múlik el, de tizenöt éves korában már egy úr szólítja le az utcán, azután pedig francia regények szerelmi jeleneteiről ábrándozik, majd sikerül férjhez mennie a gazdag és idős Valter Mártonhoz. A lány fiatalsága ragyogásában árulta magát, a férfi pedig csupán „valami könnyű kalandocskára számított”. Liszka köre maga a „modern” társaság alakoskodásaival, hazugságaival. „Ez a társaság, amely itt együtt van — mondja a regényben a vén Abai —, korántsem olyan nagyszerű, amilyennek tisztelt házigazdánk boldogan elképzei, aminthogy a jó társaságnak már vége van.”

„— Az én időmben talán még össze tudtunk jönni urak és hölgyek, amikor mindenki éppoly *comme il faut* gondolkozott is, mint viselkedett — olvassuk Abai fejtegetéseiben. — Ma már csak a mez maradt meg abból az időből. Az ifjú emberek a jó vacsorákat szeretik, és az ifjú leányok boldogtalanok emiatt. A felnőtt urak találkoznak óhajtanak más felnőtt urakkal, akikkel pénzügyi dolgokról csevegnek, és egymást lehetőleg jól kihasználni óhajtják a meggazdagodás útján, a felnőttebb asszonyságok epésen nézegetik más felnőttebb asszonyságok ékszereit és ruháit. *Majd egyesek szeretnek egyeseket, viszont egyesek nem szeretnek egyeseket, de úgy mutatják, mintha szeretnék az egyeseket, pedig más egyeseket szeretnek, akik szintén jelen vannak a társaságban...*” (A kiemelés az enyém. B. I.)

Egy Füst Milán s egy Déry Tibor regényéhez vezetnek innen, *Az aranybányától* a szálak. Ha a fenti meghatározást találjuk Füst Milán műveinek tengelyében, nem kell csodálkoznunk: az álérzelmek kiváltotta boldogtalanság-jelenségeknek a gyökerei ugyanis a XIX. század élettelevényébe kapaszkodnak. S az sem véletlen, hogy *Az aranybányá-*nak vannak „déryes” vonásai is. Krúdy az új társadalmi-gazdasági alaklástörténeti szakasznak lényeges jellemzőit érzékelte. Valter Márton ösátyja Parcen-Nagy Károlynak; Liszka, akit férje Ciccnek becéz, Déry regényének Ciszjét juttatja eszünkbe, nagyanyja pedig a vitális öreg-asszony alakokat idézi. S ha már az analógiákat érintjük, hadd jegyezzük meg, hogy *Az aranybányában* válik a pénzszekrény szörnné, mint majd Adynál pár esztendő múltán („Az aranyporos üveget és követ elzárta gondosan a Wertheim-szekrénybe, ami a szomszédos helyiségben

emelkedett nagy, fekete szőrnyetegként. Ha két szárnyát kitárta, mintha egy falánk, nagy állat nyitná ki a száját, mindent elnyelni készülön . . .”) — metafora-igéretként.

Élet- és lélekváltás regényének készült *Az aranybánya* tehát, az írói szándék merészen nagyvonalú jellegét csak dicsérni lehet, még ha ez volt első és egyben utolsó „zalai” indulatú regénykísérlete is. Talán írói hajlamai álltak ellen a további ilyen típusú experimentumoknak, hiszen a tízes években majd a lírai-metaforikus megidézési módok lesznek sajátjai a direkt módszer ellenében. Talán már ekkor, munka közben, ismerte fel, hogy nem az emberi élet külsőséges és „látható” históriájának írása az ő feladata a „pesti regényekben”, hanem a lélek-állapotoké, hogy a polgárember regényes szociológiáját lelki patológiájának a megmutatásával készítheti el. Mert már ebbe is belekóstolt *A padolini kísértet* című regényét írva.

EGY PRERAFFAELITA KÍSÉRLET 1900-BAN

A századforduló éveiben a fiatal író mintha sorra ki akarná próbálni a kora kínálta művészeti lehetőségeket a „realizmus” és a „romantika” közötti változataiban. Alighanem csak a verizmussal nem kísérletezett, pedig erről is tudott, miként azt az Emlékezés egy öreg oroszra. Turgenyev a magyar irodalomban című cikke bizonyítja. De közel engedte magához a romantikus preraffaelita ízlés hatásait, és írta meg 1900-ban *A padolini kísértet* című kisregényét (megjelent 1906-ban).

Természetesen fenntartásokkal emlegethetjük a preraffaelizmust Krúdyval kapcsolatban: regényében sem ideológiájának, sem praxisának aligha találjuk nyomát. Am ha írónk Szepesség-kultuszának keressük gyökereit, a Padolinban talált „középkor” művészi felhasználásának kutatjuk eredőit, különösképpen pedig ha művészi ízlésének üzeneteire figyelünk, a preraffaelita rokonságot nem tagadhatjuk. Regénye hősnőjének, Prihoda Annának alakjából azonban nem csupán középkori naiv és primitív báj sugárzik, arcát annak az erotikának a pírja is befutja, amely a szecessziót idézi — már a romantika agóniájának ajándékaként, a századvég szellemében. Igaz, *Ifjúság* című kötete kapcsán a kritika már a „kompozíció szecesszionistái” között jelölte ki az író helyét, *A padolini kísértet* azonban sokkal több fogódzót kínál szempontunkból: a tízes évek Krúdy-műveit előlegezi több epizódjában is. A szépasségi városok „középkorias állapotai” vonzották tehát az új ízlésű művészt, amilyen a fiatal Krúdy volt, éppen ezért őt már kevesebb szál kötötte a Jókai-Mikszáth örökséghez, bár a kuruc-motívumok rendre felbukkannak *A padolini kísértet*ben és szólnak az egykori „aranykorról” nosztalgikus felhangokban. Nem történelmi regényt ír tehát, hanem korszerűt, századvégit: Prihoda Anna apja amerikai kivándorolt, Krumpli György

pedig Amerikát járt ember, „csizmát hordott, és vasárnap szivarozott”, s hirdette, hogy „egyenlőség van a világon”. Éppen olyan „valóság” van beépítve a kisregény anyagába, mint *Az aranybányában*, csak hogy itt mind az írói felfogásmód, mind pedig a regényvilág rajzában magát megmutató ízlés szempontjából újdonságot kínál az író, a preraffaelizmussal elegy szecesszióét. Tetten érhetjük a mű képvilágában, még inkább pedig az egyes regény-helyzetekben, főhősei sorsának alakulásában és moráljában.

A regénymese át meg át van szöve a romantika szálaival, eseményes regényt a századvégen nem is lehetett másként elképzelni, miként azt Jókai nem egy regénye ebben az időszakban bizonyította is. Minthogy azonban a látszat és valóság kérdése követelően volt jelen Krúdynál is, a „szép” és romantikus legendája mögött kutatni kezdi a valóságot, s talál a nizsderi várban egy szerencsétlen asszonyt (Wart Erzsébetet), aki halottaival társalogni zöld színű szeszek ajándékozta bódulatban éli életét, Podolin egyik polgárházában pedig egy férfit (Riminszky Kázmért), akinek vér szárad a kezén, hiszen kalmárlélekkel emberi életéken átgázolva szerzi meg örömeit: előbb a heidelbergi polgárlányt, Wart Erzsébetet, majd kinyújtja kezét az árván maradt Prihoda Anna után. Fest tehát nagy, romantikus tablót: Heidelbergben biedermeierest a Kavaczký—Wart Erzsébet—Pogrányi Sámuel háromszög történetének elmondásával, vadromantikust a nizsderi várban magát pusztító Kavaczký történetének a közlésével, idillikust a Riminszky-ház életének a rajzával, történetét a Kállay János kuruc kapitányról szóló legenda megköltésével. „Édes” meséket sző tehát, közben a romantika leleplezésén munkálkodik. Mert a heidelbergi epizódban is valóságos emberi viszonylatok pokla mutatja magát. Az órásmester lánya (Wart Erzsébet-Lizi) ugyan Kavaczký menyasszonya, de Pogrányi Sámuel szereti, s mert ott van Riminszky is, a kalandor, aki úgy tartja, hogyha a lány Kavaczkýé lesz, az övé is lesz, gondoskodik róla, hogy a két vetélytárs párbajában Kavaczký kerüljön ki győztesként, nem bízva semmit a véletlenre, maga lövi le a szerelmes diákot, s kaparintja meg végül is a lányt. A nizsderi várban a magát gyilkosnak hívó Kavaczký merül önpusztító tivornyákba, és hal meg szó szerint is Wart Erzsébet egyetlen csókjáért, mert Riminszky odaküldi a nőt — a lelkiismerete elől futó elé a megtestesült vádat. A vár új ura (Pogrányi Sámuel — alias Wart Erzsébet) ugyancsak lelki örvényekben él. Nem titokzatos, hanem szerencsétlen, akinek „az az idegszál szakadt el fejében, amelyen át a való élet telegrafírozott az álmok világával”, s ilyen módon megszűnik számára az átmenet lehetősége a „valóságból a képzeletbe”, s ott tart, hogy nem tudja, „vagy fáj az élet, vagy pedig nem is tudja, hogy él”. Azután a podolini Riminszky-ház! A kétlaki gazdával, aki otthon különőc úr, Nizsderen pedig Wart Erzsébet karjában éjszakázik, de már Prihoda Anna fiatal teste után sóvárog!

Egészen „modern” lelkületű emberek élnek Krúdy romantikus kulisz-zái között ebben a regényben. Wart Erzsébet élet-problémája például egészen korszerű a korszakban, amelyben az író megköltötte, s nem is nagyon ismerünk annak az időszaknak a magyar regényeiben hozzá ha-sonló hősnőt. „Démoni” a szó legszorosabb értelmében, „akit a cirkusz romantikus világában nem ismertek más néven, mint a jégkeblű hölgy-nek”. A tragikus kimenetelű párba-j után riadtan futott a világba, s pár esztendő múltán a heidelbergi órás lánya Európa cirkuszainak ünnepelt lovarnöje, aki után angol milliomosok és orosz nagyhercegek sóvárog-nak, de aki csak magának él, és még senki sem látta mosolyogni. Láb-törése miatt el kell hagynia a cirkusz világát, s Riminszky hívása nyo-mán megjelenik Nizsderen — megbosszulni Kavaczkyn szerelme halá-lát. Kísérteties a két szerencsétlen ember küzdelme — a hallucináló Ka-vaczký és a kegyetlen asszonyé, aki a férfi halálát kívánja és sietteti. Elérni azonban csak csókjával tudja. Felajánlja tehát, hogy csókolja meg, azzal a feltétellel, ha utána megöli magát. Wart Erzsébet morbid éjszakai játéka kezdődnek ezután. Lelke kísértetjárását materializálód-tatja bábuival. Az egyik Kavaczký György, akinek alakja az asszony gombnyomására menyegzői ruhájában jelenik meg — „piros arccal, ki-fent bajusszal, a fején zöld kalpag, a derekán aranyos kard, míg a lá-bán zöld sarkantyús csizma” — hogy egyoldalú párbeszédet folytathas-son a mámorba vesző asszony, s hisztérikus rohamában akár meg is ver-jé. A másik a párba-jban megölt ifjú, akit a nő „először és egyedül az életben szeretett” („Azon a helyen, ahol előbb a várúr állott, világoskék kacki kabátkában, vadgalambszínű pantallóban, félcipőben és kezében szalmakalapját tartva, egy szőke fürtös, mosolygó ifjú állott...”), s akit ugyancsak rendre megidézett. Mind mélyebbre merült tehát külön világába, ahol „a kristályüvegben szinte szikráztak a különböző színű folyadékok”, az asszony hideg pillantása pedig „néha úgy fénylett, mint a meztelen kard”. A halál angyala Wart Erzsébet: három férfi pusztu-lását hozza a csókja, hiszen Riminszky sem tudja elkerülni sorsát Pri-hoda Anna karjának ifjúi kikötője felé tartva. Mert Wart Anna sze-mében „ezer mélység sötétlett”: „Mintha félelmes örvények kavaro-gtak volna abban a szempárban, amely örvények elnyelik azt, aki beléjük néz.” Álmodhat-e mást, mint rosszat az ilyen asszony, aki elveszítette kapcsolatát a valósággal, s lelke rémei között érzi magát csupán otthon? Ime Wart Erzsébet álmának leírása:

„Eleinte zöld mezőn jártam, ahol fehér tojásokból pici libácskák ug-rottak ki, és mohón enni kezdték a zöld füvet.

A felhők nagyon fehérek voltak, és egészen közel creszkedtek a fák-hoz, amelyek lilaszínű virágok terhe alatt reszkettek.

Mentem, mendégéltem a mezőn.

A libuskák száma mindig több lett, a felhők mind közelebb jöttek — és én nagyon könnyűnek, fiatalnak éreztem magam.

Még daloltam is álmomban egy régi dalt, amelyhez, sajnos, hiányzott a hárfakiséret!”

A „preraffaelita” kinézésű Prihoda Anna ártatlanságában tavaszról álmodik: „a hegyeken tavaszi virágok nyíltak, és fehér báránycák szaladgáltak a réteken; az égen báránfelhők úszkáltak...” Az ártatlanság vonul vele végig a regény-világon, amely nem ismeri meg a Wart Erzsébeteket gyötrő szenvedélyeket. „Utazott Ancsurka virágok között rózsás tavaszi tájak felé... A podoliniak még látták rózsás arcát, tündöklő kék szemét és szőke fejét, amely fölé a sors áldólag terjesztette karjait. Utazott messze országokba, és sokáig nem hallatszott felőle hír...” Az író egészen a francia Riviérára utaztatja. Ott érte utol „Hy-men aranyos szárnyaival”. Azt már mondanunk sem kell, hogy a romantika logikája szerint annak az embernek a fia veszi feleségül, aki egykoron, tél idején szánkójába fogadta az elárvult, világnak indult kislányt.

Két olyan epizódja van *A padolini kísértetnek*, amelyet Krúdy majdnem két évtized múltán hasznosít majd, művészi-eszmei szempontból sokkal erőteljesebben, mint itt még. Az egyikben az öreg Wart találkozik, halála előtt, alteregójával az utcán: „Mintha én, vagy egy hozzám hasonló már várt volna reám ott, a sötét utcácskában, és midőn botomat kopogni hallotta, előlépett valamelyik sarok mellől. Ugyancsak botocska volt a kezében és rajta szárnyas, rézgombos kabát. Csatos vén cipőben csónakázott harisnyás lábaival, és a botocska mellette kopogott... Csodálkozva és nem minden félelem nélkül láttam önmagamat a régi kolostor falai mellett bandukolni. Bort nem ittam, fejem nem zúgott, és a szemüvegem is mintha tisztább, világosabb lett volna, mint egyébkor...” Az *Asszonyságok díja* című regényének negyedik fejezetében találkozunk ilyen módon Czifra János temetésrendező önmaga démoni másával. 1900-ban azonban még nem tudta pontosan, az álomnak vagy a valóságnak a szülötte-e az alterego. A másik epizód a hallállal megvett csóké. Majd a *Napraforgóban* mondja Álmos Ákosnak az ős-Evelin: „Szeretni foglak, ha megölnöd magad érettem...” Ugyanebben a regényben a halálgondolatnak a sugallatával járja el Pistoli Maszkerádi kisasszony előtt a rókatáncot.

Az áltemetés mozzanatát pedig — Wart Erzsébet rendezi meg a maga temetését, hogy Riminszkyt „kísérthesse” — egyidőben alkalmazza Mikszáth Kálmánnal.

(Folytatjuk)